

บทบาทของสตรีกับรัฐธรรมนูญแห่ง ราชอาณาจักรไทย 2540

กาญจนารัตน์ ลีวิโรจน์*

รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540 มีผลใช้บังคับแล้วตั้งแต่วันที่ 11 ตุลาคม 2540¹ ผู้คนต่างเฝ้ารอดู “การเปลี่ยนแปลง” ที่ถูกกล่าวขานหรือคาดหวังว่าจะเกิดขึ้นจากผลของการใช้บังคับตามรัฐธรรมนูญฉบับนี้ สิ่งที่เกิดขึ้นมาแล้วหลังจากที่ได้ใช้บังคับไประยะหนึ่ง และสิ่งที่กำลังจะเกิดขึ้นต่อไปในอนาคตที่เป็นผลพวงมาจากรัฐธรรมนูญฉบับนี้ มีมากมายเหนือความคาดหมายตัวอย่างที่เห็นได้ง่ายที่สุดคือ การมีส่วนร่วมตั้งแต่เมื่อเริ่มมี

การดำเนินการยกร่างรัฐธรรมนูญฉบับนี้จนถึงปัจจุบันเมื่อได้มีรัฐธรรมนูญฉบับนี้ใช้บังคับแล้ว และต่อไปในอนาคตเมื่อประชาชนได้ “พิสูจน์” ถึงการมีส่วนร่วมอันสำคัญยิ่งในการทำ “หน้าที่” ไปเลือกตั้ง² ครั้งแรก ตามแนวทางที่รัฐธรรมนูญฉบับนี้กำหนดไว้

ในฐานะสตรีคนหนึ่ง ผู้เขียนเห็นว่าการเปลี่ยนแปลงที่น่าสนใจเรื่องหนึ่งที่จะควรจะหยิบยกขึ้นมากล่าวไว้ ณ ที่นี้ คือเรื่องเกี่ยวกับบทบาท

*พนักงานผู้รับผิดชอบสำนวน (นิติกร 8ว.) สำนักงานคณะกรรมการกฤษฎีกา อดีตผู้ช่วย สสฯ ของนายอานันท์ ปันยารชุน, อดีตที่ปรึกษาคณะกรรมาธิการพิจารณาร่างรัฐธรรมนูญ พุทธศักราช .... สภาว่างรัฐธรรมนูญ

¹ประกาศในราชกิจจานุเบกษา ฉบับกฤษฎีกา เล่ม 114 ตอนที่ 55ก หน้า 1 วันที่ 11 ตุลาคม 2540

²รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย

มาตรา 68 บุคคลมีหน้าที่ไปใช้สิทธิเลือกตั้ง

บุคคลซึ่งไม่ไปเลือกตั้งโดยไม่แจ้งเหตุอันสมควรที่ทำให้ไม่อาจไปเลือกตั้งได้ย่อมเสียสิทธิตามที่กฎหมายบัญญัติ

การแจ้งเหตุที่ทำให้ไม่อาจไปเลือกตั้งและการอำนวยความสะดวกในการไปเลือกตั้ง ให้เป็นไปตามที่กฎหมายบัญญัติ

ของสตรี ทั้งในส่วนที่เป็นความเปลี่ยนแปลงเกี่ยวกับบทบาทของสตรี เพราะตามรัฐธรรมนูญฉบับนี้มีบทบาทปฏิบัติหลายส่วนที่เน้นให้เห็นถึง “ความห่วงใย” ในฐานะที่เป็นเพศที่ “อ่อนแอ” กว่า และอีกหลายส่วนที่แสดงให้เห็นถึง “ความใจกว้าง” ที่เปิดโอกาสให้สตรีได้มีส่วนร่วมได้ง่ายกว่าเดิม และทั้งในส่วนที่เกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของสตรีต่อรัฐธรรมนูญฉบับนี้

อันที่จริงอาจจะมีส่วนท่านที่เห็นว่ารัฐธรรมนูญฉบับที่ผ่านมาไม่ได้แสดงความ “ไม่สนใจ” หรือ “ความใจแคบ” โดยการกีดกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งเกี่ยวกับเรื่องเพศไว้แต่อย่างใด ในทางตรงกันข้ามรัฐธรรมนูญฉบับที่ผ่านมานั้นก็ได้นับให้เห็นถึงความเสมอภาคและความเท่าเทียมกันของบุคคลทุกคนมาโดยตลอด ซึ่งผู้เขียนเองก็ยอมรับว่า “ถ้อยคำ” ตามที่ปรากฏในรัฐธรรมนูญฉบับที่แล้วมามีเจตนารมณ์เช่นนั้นจริง แต่วิธีปฏิบัติและทัศนคติที่มีอยู่ต่างหากที่เป็นตัวสร้างความแตกต่างและความเหลื่อมล้ำนั้นขึ้น ดังนั้น การแก้ไขที่จะให้เกิดผลได้จริงจึงมิใช่แค่เพียงการ “เปลี่ยนแปลงทัศนคติ” เท่านั้น แต่การปรับปรุงวิธีปฏิบัติและการ “สร้าง” ทัศนคติใหม่ ๆ ที่ดีให้มีขึ้น ย่อมมีส่วนสำคัญในอันที่จะช่วยให้มีการพัฒนาไปสู่ความเสมอภาคและความเท่าเทียมกันได้อย่างแท้จริง

การเปลี่ยนแปลงหรือสร้างทัศนคติใหม่ ๆ ที่ดีนั้น นับได้ว่าเป็นหนทางหนึ่งที่จะช่วยชี้นำหรือขยายกรอบของความคิดไม่ให้อยู่ในวงที่จำกัดเกินไป และจะเป็นส่วนช่วยให้เกิดและมีการใช้วิธีปฏิบัติหรือทัศนคติที่ “ควรจะเป็น” ได้ ด้วยเหตุนี้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540 จึงได้พยายามสร้างสิ่งเหล่านี้ขึ้นโดยอาศัยการ “ใช้ถ้อยคำ” เพื่อจะชี้นำหรือขยายกรอบความคิดดังกล่าวนี้ โดยในเบื้องต้นได้มีการวางหลักการกว้าง ๆ ไว้ในมาตรา 5⁴ ของรัฐธรรมนูญฉบับนี้ โดยแสดงให้เห็นว่าเพศหญิงก็อยู่ในความคุ้มครองของรัฐธรรมนูญนี้เท่าเทียมกันหรือเสมอกันกับเพศชายด้วย

สำหรับบทบัญญัติอื่นที่รัฐธรรมนูญฉบับนี้ได้สร้างขึ้นเพื่อช่วยชี้นำวิธีปฏิบัติหรือขยายกรอบของความคิดในเรื่องที่เกี่ยวกับบทบาทของสตรีนั้น ผู้เขียนเห็นว่าอาจจะแยกพิจารณาออกเป็น 2 ด้านด้วยกันคือ บทบัญญัติที่มีลักษณะเป็นการให้ความคุ้มครอง และบทบัญญัติที่มีลักษณะเป็นการให้โอกาสมีส่วนร่วม

การให้ความคุ้มครอง รัฐธรรมนูญฉบับนี้ได้วางหลักการพื้นฐานในการให้ความคุ้มครองสตรี โดยการกำหนดหลักเกณฑ์เกี่ยวกับความเสมอภาคกันระหว่างชายและหญิงไว้ในมาตรา 30⁵

⁴รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย

มาตรา 5 ประชาชนชาวไทยไม่ว่าเหล่ากำเนิด เพศ หรือศาสนาใดย่อมอยู่ในความคุ้มครองแห่งรัฐธรรมนูญนี้เสมอกัน

⁵รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย

มาตรา 30 บุคคลย่อมเสมอกันในกฎหมายและได้รับความคุ้มครองตามกฎหมายเท่าเทียมกัน

ชายและหญิงมีสิทธิเท่าเทียมกัน

การเลือกปฏิบัติโดยไม่เป็นธรรมต่อบุคคลเพราะเหตุแห่งความแตกต่างในเรื่องถิ่นกำเนิด เชื้อชาติ ภาษา เพศ อายุ

โดยกำหนดเป็นหลักเกณฑ์เบื้องต้นให้ชายและหญิงมีสิทธิเท่าเทียมกัน จากนั้นจึงได้กำหนดข้อห้ามมิให้มีการเลือกปฏิบัติโดยไม่เป็นธรรม โดยอาศัยความแตกต่างในเรื่องเพศอีกด้วย นอกจากนั้น ยังได้ให้ความคุ้มครองต่อไปในลักษณะอย่างกว้าง โดยการเปิดช่องไว้ว่าหากมีการเลือกปฏิบัติโดยไม่เป็นธรรมต่อบุคคลเพราะเหตุแห่งความแตกต่างในเรื่อง “เพศ” ก็ให้อำนาจรัฐในอันที่จะกำหนดมาตรการใด ๆ ขึ้นเพื่อขจัดอุปสรรคดังกล่าว หรือเพื่อส่งเสริมให้บุคคล “เพศ” นั้น สามารถใช้สิทธิและเสรีภาพได้เช่นเดียวกับบุคคลอื่น ทั้งนี้ โดยมีเงื่อนไขให้การรับรองไว้ด้วยว่า หากรัฐกำหนดมาตรการในลักษณะที่เป็นการขจัดอุปสรรคหรือส่งเสริมให้บุคคลประเภทนั้นใช้สิทธิและเสรีภาพเช่นบุคคลอื่น มาตรการนี้ก็จะไม่ถือว่าเป็นการเลือกปฏิบัติโดยไม่เป็นธรรม แต่ถือว่าเป็นมาตรการเพื่อขจัดไม่ให้เกิดการเลือกปฏิบัติที่ไม่เป็นธรรม ซึ่งบทบัญญัติในตอนท้ายนี้เองที่เป็นเรื่องใหม่ที่เพิ่งถูกกำหนดขึ้น โดยหวังว่าจะช่วยทำให้ความไม่เป็นที่เคยมีอยู่หรือที่อาจมีขึ้นในอนาคตนั้น ลดน้อยลง

นอกจากจะได้วางหลักการพื้นฐานในเรื่อง

นี้ไว้แล้ว รัฐธรรมนูญฉบับนี้ยังมีบทบัญญัติที่เป็นการคุ้มครองสตรีเป็นการเฉพาะอีกด้วย เพราะเป็นที่ทราบกันดีว่าในสภาพความเป็นจริง นับแต่โบราณมาแม้จนปัจจุบันนี้ ยังมีสตรีจำนวนหนึ่งที่ถูกกดขี่ ช่มเหง ทารุณ หรือแม้แต่เอาเปรียบอยู่ตลอดเวลา ทั้งจากคนในครอบครัวของตนเองและจากบุคคลอื่น เช่น เพื่อนฝูง หรือเพื่อนร่วมงาน ทั้ง ๆ ที่ที่ผ่านมารัฐธรรมนูญหรือกฎหมายที่มีใช้บังคับอยู่ในขณะนั้น ๆ ก็มีบทบัญญัติที่น่าจะให้ความคุ้มครองได้บัญญัติไว้บ้างแล้ว แต่โดยข้อเท็จจริง การกดขี่ ช่มเหง ทารุณ หรือถูกเอาเปรียบ ก็ยังมีให้เห็นให้ได้ยินกันอยู่บ่อย ๆ ดังนั้น เพื่อเป็นการตอกย้ำให้เห็นถึง “ความห่วงใย” ในเรื่องนี้ มาตรา 53⁶ ของรัฐธรรมนูญฉบับนี้จึงบัญญัติคุ้มครอง “บุคคลในครอบครัว” จากการใช้ความรุนแรงและการปฏิบัติอันไม่เป็นธรรม

เหตุที่มีการบัญญัติเรื่องนี้ไว้โดยชัดเจนก็เนื่องมาจากในขณะที่มีการร่างรัฐธรรมนูญสตรีจำนวนหนึ่ง (ทั้งที่เป็น สสร. และที่เป็นประชาชนทั่วไปที่แสดงความคิดเห็นเข้ามาจากการทำประชาพิจารณ์) ได้เรียกร้องให้มีการหาทางให้ความคุ้มครองสตรีเหล่านี้จากคนในครอบครัว

สภาพทางกายหรือสุขภาพ สถานะของบุคคล ฐานะทางเศรษฐกิจหรือสังคม ความเชื่อทางศาสนา การศึกษาอบรม หรือความคิดเห็นทางการเมืองอันไม่ขัดต่อบทบัญญัติแห่งรัฐธรรมนูญจะกระทำมิได้

มาตรการที่รัฐกำหนดขึ้นเพื่อขจัดอุปสรรคหรือส่งเสริมให้บุคคลสามารถใช้สิทธิและเสรีภาพได้เช่นเดียวกับบุคคลอื่นย่อมไม่ถือเป็นการเลือกปฏิบัติโดยไม่เป็นธรรมตามวรรคสาม

⁶รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย

มาตรา 53 เด็ก เยาวชน และบุคคลในครอบครัวมีสิทธิได้รับความคุ้มครองโดยรัฐจากการใช้ความรุนแรงและการปฏิบัติอันไม่เป็นธรรม

เด็กและเยาวชนซึ่งไม่มีผู้ดูแล มีสิทธิได้รับการเลี้ยงดูและการศึกษาอบรมจากรัฐ ทั้งนี้ ตามที่กฎหมายบัญญัติ

ที่ชี้เหล่า ดิดการพนันหรือยาเสพติด หรือชอบ กัดซึ่งทางเพศ หรือทำร้าย ร่างกาย (เพราะโดยสภาพ ความเป็นจริงไม่มีใครมีปรากฏ ว่าหญิงจะกัดซึ่ง ช่มเหง ทารุณ หรือเอาเปรียบชาย) และแต่เดิมมาเมื่อมีปัญหา เกิดขึ้นก็มักจะมีการหยิบยก ขึ้นมาเสมอๆ ว่าเป็นเรื่อง ในครอบครัว ให้เลิกแล้ว ต่อกันไป หรือให้ปรับความ เข้าใจกันโดยไม่มีการดำเนิน การใดๆ ต่อไปกับคนที่ก่อ เหตุนั้นขึ้น ในการพิจารณา ปรากฏว่าข้อเรียกร้องนี้ได้ รับความเห็นใจ จึงได้มีการ ช่วยเหลือหาหนทางให้ ความ ค้ำ ครอง ตาม กฎหมายบังเกิดผลที่เป็น จริง จึงได้มีการบัญญัติ มาตรา 53 นี้ขึ้น แต่ อยากรู้ก็ดี ดังที่ได้กล่าวไว้ ข้างต้นแล้วว่าถ้อยคำเป็น เพียงตัวชี้หน้าหรือขยายกรอบ ของความคิดเพื่อให้ได้รับการยอมรับและปฏิบัติตาม เท่านั้น การที่จะให้สิ่ง เหล่านี้บังเกิดผลขึ้นจริง จึงมิใช่จบอยู่แต่เพียงว่าได้มี บทบัญญัติดังกล่าวอยู่ใน รัฐธรรมนูญแล้วเท่านั้น แต่ต้องมีการสานต่อไป

อีก โดยการสร้างให้มีการยอมรับและให้มี ทัศนคติที่ดีขึ้นกว่าเดิม รวมทั้งต้องมีการปฏิบัติต่อกันที่ดีขึ้นกว่าเดิมด้วย

การแก้ไขที่จะให้
เกิดผลได้จริงจัง
มิใช่แค่เพียงการ
“เปลี่ยนแปลง
ทัศนคติ” เท่านั้น
แต่การปรับปรุงวิธี
ปฏิบัติและการ
“สร้าง” ทัศนคติ
ใหม่, ที่ดีให้มีขึ้น
ย่อมมีส่วนสำคัญใน
อันที่จะช่วยให้มี
การพัฒนาไปสู่
ความเสมอภาคและ
ความเท่าเทียมกัน
ได้อย่างแท้จริง

ความ ค้ำ ครอง ใน เรื่องต่อมาคือ ความ ค้ำ ครองเกี่ยวกับเรื่องการใช้แรงงานของหญิง ซึ่งเป็น ที่ทราบกันดีว่าหญิงที่ใช้ แรงงานนั้นได้ถูกทารุณและ เอาไรต์เอาเปรียบ ทั้งจาก นายจ้างและเพื่อนร่วมงาน อยู่มาก แม้โดยตัวหนังสือ ที่ปรากฏอยู่ในกฎหมาย ต่างๆ ที่มีใช้บังคับอยู่ก่อน วันที่รัฐธรรมนูญฉบับนี้มี ผลใช้บังคับจะดูว่าได้ให้ความ ค้ำ ครองที่พอเพียง และ น่าจะเป็นธรรมก็ตาม แต่ โดยข้อเท็จจริงความแตกต่าง เหลือมล้ำ และไม่เป็นธรรม ยังคงมีให้เห็นเป็นประจำ ดังนั้น รัฐธรรมนูญฉบับนี้ จึงได้บัญญัติย้ำเตือนและ ยืนยันถึงเจตนารมณ์อัน แน่วแน่ในการให้ความ ค้ำ ครองแก่แรงงานหญิง ทั้งในเรื่องของการใช้ แรงงานและการให้ค่า

ตอบแทนที่เป็นธรรม โดยมีบัญญัติไว้ใน

มาตรา 86⁷ แยกพิจารณาได้เป็น 2 ส่วน คือ ส่วนแรกเป็นเรื่องการส่งเสริมให้ประชากรวัยทำงานมีงานทำ และส่วนที่สองเป็นเรื่องการคุ้มครองแรงงานหญิงทั้งเรื่องการใช้แรงงานและเรื่องค่าตอบแทน ซึ่งเป็นการที่มาตรา 86 นี้เป็นบทบัญญัติในหมวดแนวนโยบายพื้นฐานแห่งรัฐ จึงนับได้ว่ามีลักษณะเป็นการบังคับให้รัฐต้องพิจารณาและดำเนินการในเรื่องนี้อย่างจริงจัง ดังที่ผู้เขียนจะได้อธิบายให้ทราบต่อไป

ส่วนความคุ้มครองในประการสุดท้าย ตามมาตรา 80⁸ ซึ่งเป็นเรื่องที่บัญญัติไว้เป็นแนวนโยบายพื้นฐานแห่งรัฐเช่นกันว่า รัฐต้องส่งเสริมความเสมอภาคของหญิงและชาย และส่งเสริมและพัฒนาความเป็นปึกแผ่นของครอบครัว บทบัญญัติมาตรานี้ออกจะมีลักษณะไปในทาง

บังคับให้รัฐนำเอาสิ่งที่กล่าวไว้ข้างต้นมาทำให้เกิดผลจริงจึงในทางปฏิบัติ กล่าวคือ บังคับให้รัฐทำให้ความเท่าเทียมและเสมอภาคกันในเรื่องต่างๆ เกิดผลจริงในทางปฏิบัติ และบังคับให้รัฐทำให้เกิดผลในทางปฏิบัติอย่างจริงจังในอันที่จะทำให้บุคคลในครอบครัวได้รับความคุ้มครองจากการกระทำใดๆ ที่รุนแรงหรือไม่เป็นธรรม

บทบังคับเหล่านี้หากมองเพียงผิวเผินจะดูเสมือนหนึ่งว่าน่าจะเป็นเรื่องในอุดมคติที่ออกจะเป็นจริงได้ยาก แต่รัฐธรรมนูญฉบับนี้ก็กำหนดทางสร้าง “ฝันให้เป็นจริง” โดยการ “กำกับ” ไว้ในมาตรา 75⁹ ว่า รัฐต้องดูแลให้มีการปฏิบัติตามกฎหมาย รวมทั้งคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพของบุคคล ทั้งยัง “กำกับ” ไว้ในมาตรา 88¹⁰ อีกว่า กรณีที่กล่าวมาข้างต้นเป็นแนวทางที่รัฐ

⁷รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย

มาตรา 86 รัฐต้องส่งเสริมให้ประชากรวัยทำงานมีงานทำ คุ้มครองแรงงานโดยเฉพาะแรงงานเด็กและแรงงานหญิง จัดระบบแรงงานสัมพันธ์ การประกันสังคม รวมทั้งค่าตอบแทนแรงงานให้เป็นธรรม

⁸รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย

มาตรา 80 รัฐต้องคุ้มครองและพัฒนาเด็กและเยาวชน ส่งเสริมความเสมอภาคของหญิงและชาย เสริมสร้างและพัฒนาความเป็นปึกแผ่นของครอบครัวและความเข้มแข็งของชุมชน

⁹รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย

มาตรา 75 รัฐต้องดูแลให้มีการปฏิบัติตามกฎหมายคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพของบุคคล จัดระบบงานของกระบวนการยุติธรรมให้มีประสิทธิภาพและอำนวยความสะดวกแก่ประชาชนอย่างรวดเร็วและเท่าเทียมกัน รวมทั้งจัดระบบงานราชการและงานของรัฐอย่างอื่นให้มีประสิทธิภาพเพื่อตอบสนองความต้องการของประชาชน

รัฐต้องจัดสรรงบประมาณให้พอเพียงกับการบริหารงานโดยอิสระของคณะกรรมการการเลือกตั้งผู้ตรวจการแผ่นดินของรัฐสภา คณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ ศาลรัฐธรรมนูญ ศาลยุติธรรม ศาลปกครอง คณะกรรมการป้องกันและปราบปรามการทุจริตแห่งชาติ และคณะกรรมการตรวจเงินแผ่นดิน

¹⁰รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย

มาตรา 88 บทบัญญัติในหมวดนี้มีไว้เพื่อเป็นแนวทางสำหรับการตรากฎหมายและการกำหนดนโยบายในการบริหารราชการแผ่นดิน

ในการแถลงนโยบายต่อรัฐสภาตามมาตรา 211 คณะรัฐมนตรีที่จะเข้ารับบริหารราชการแผ่นดินต้องชี้แจงต่อรัฐสภาให้ชัดแจ้งว่าจะดำเนินการใดเพื่อบริหารราชการแผ่นดินให้เป็นไปตามแนวนโยบายพื้นฐานแห่งรัฐตามที่บัญญัติไว้ในหมวดนี้ และต้องจัดทำรายงานแสดงผลการดำเนินการรวมทั้งปัญหาและอุปสรรคเสนอต่อรัฐสภาปีละหนึ่งครั้ง

ต้องใช้ในการตรากฎหมายและในการกำหนดนโยบายในการบริหารราชการแผ่นดิน และนอกจากนั้น มาตราอื่นเองก็ได้ “ควบคุม” ให้เกิดผลจริงในทางปฏิบัติโดยการบังคับไว้ว่า คณะรัฐมนตรีที่จะเข้าบริหารราชการแผ่นดินต้องบรรจุเรื่องนี้ไว้ในการแถลงนโยบายต่อรัฐสภาตาม มาตรา 211¹¹ และต้องชี้แจงให้ชัดเจนว่าจะดำเนินการใดเพื่อบริหารให้เป็นไปตามแนวนโยบายพื้นฐานแห่งรัฐดังกล่าว ทั้งยังต้องจัดทำรายงานเสนอต่อรัฐสภาปีละหนึ่งครั้ง เพื่อแสดงผลการดำเนินการ รวมทั้งระบุปัญหาและอุปสรรคที่เกิดขึ้นด้วย ซึ่งจากบทบัญญัตินี้เอง น่าจะสร้างความมั่นใจให้ได้ในระดับหนึ่งว่า ต่อไปเมื่อคณะรัฐมนตรีที่เข้าบริหารราชการแผ่นดินได้ดำเนินการตามที่กำหนดนี้แล้ว ความหวังที่สตรีทั้งหลายจะได้รับความคุ้มครองที่เป็นรูปธรรมมากขึ้น ก็น่าจะเป็นจริงและอยู่ไม่ไกลเกินไปนัก

อาจแยกพิจารณาได้ว่าเป็นการเปิดโอกาสให้มีส่วนร่วมเป็นการทั่วไป และการเปิดโอกาสให้มีส่วนร่วมเป็นการเฉพาะเจาะจง ซึ่งการเปิดโอกาสให้มีส่วนร่วมเป็นการทั่วไปนั้น พิจารณาได้จากบทบัญญัติมาตรา 30¹² ที่เป็นบทบัญญัติรับรองสิทธิของทุกคนเป็นการทั่วไปว่า ทุกคนไม่ว่าหญิงหรือชาย มีสิทธิเท่าเทียมกัน เสมอกันในกฎหมาย และได้รับความคุ้มครองตามกฎหมายเท่าเทียมกัน ดังนั้น เมื่อกฎหมายให้สิทธิกับบุคคลที่มีคุณสมบัติเช่นไร สตรีที่มีคุณสมบัติเช่นนั้น ก็ย่อมมีสิทธิเช่นเดียวกันด้วย เช่น มาตรา 105¹³ ของรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย บัญญัติให้บุคคลสัญชาติไทยที่มีอายุไม่ต่ำกว่า 18 ปีบริบูรณ์ และมีชื่ออยู่ในทะเบียนบ้านในเขตเลือกตั้ง เป็นผู้ที่มีสิทธิเลือกตั้ง กรณีนี้สตรีที่มีคุณสมบัติดังกล่าวข้างต้น ก็ย่อมเป็นผู้ที่มีสิทธิเลือกตั้งด้วยเป็นต้น

ส่วนเรื่องการทำให้ออกาสมีส่วนร่วมนั้น

สำหรับการเปิดโอกาสให้มีส่วนร่วมเป็น

¹¹รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย

มาตรา 211 คณะรัฐมนตรีที่จะเข้าบริหารราชการแผ่นดินต้องแถลงนโยบายต่อรัฐสภาโดยไม่มีการลงมติความไว้วางใจ ทั้งนี้ ภายในสิบห้าวันนับแต่วันเข้ารับหน้าที่

ก่อนแถลงนโยบายต่อรัฐสภาตามวรรคหนึ่ง หากมีกรณีที่สำคัญและจำเป็นเร่งด่วนซึ่งหากปล่อยให้เนิ่นช้าไปจะกระทบต่อประโยชน์สำคัญของแผ่นดิน คณะรัฐมนตรีที่เข้ารับหน้าที่จะดำเนินการไปพลางก่อนเพียงเท่าที่จำเป็นก็ได้

¹²โปรดดูเชิงอรรถที่ 4

¹³รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย

มาตรา 105 บุคคลผู้มีคุณสมบัติดังต่อไปนี้ เป็นผู้ที่มีสิทธิเลือกตั้ง

- (1) มีสัญชาติไทย แต่บุคคลผู้มีสัญชาติไทยโดยการแปลงสัญชาติ ต้องได้สัญชาติไทยมาแล้วไม่น้อยกว่าห้าปี
- (2) มีอายุไม่ต่ำกว่าสิบแปดปีบริบูรณ์ในวันที่ 1 มกราคมของปีที่มีการเลือกตั้ง และ
- (3) มีชื่ออยู่ในทะเบียนบ้านในเขตเลือกตั้งมาแล้วเป็นเวลาไม่น้อยกว่าเก้าสิบวันนับถึงวันเลือกตั้ง

ผู้มีสิทธิเลือกตั้งซึ่งอยู่นอกเขตเลือกตั้งตามมาตรา 103 ที่ตนมีชื่ออยู่ในทะเบียนบ้าน หรือมีชื่ออยู่ในทะเบียนบ้านในเขตเลือกตั้งเป็นเวลาไม่น้อยกว่าเก้าสิบวันนับถึงวันเลือกตั้ง หรือมีถิ่นที่อยู่นอกราชอาณาจักร ย่อมมีสิทธิออกเสียงลงคะแนนเลือกตั้ง ทั้งนี้ ตามหลักเกณฑ์ วิธีการ และเงื่อนไขที่กฎหมายประกอบรัฐธรรมนูญว่าด้วยการเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรและสมาชิกวุฒิสภาบัญญัติ

การเฉพาะเจาะจงนั้น ตามรัฐธรรมนูญนี้ระบุว่า ได้บัญญัติหลักเกณฑ์ใหม่ที่ดูค่อนข้างแปลก คือ หลักเกณฑ์ตามมาตรา 190¹⁴ ที่ให้มีการตั้งผู้แทนองค์การเอกชนที่เกี่ยวกับเด็ก สตรี คนชรา และผู้พิการหรือทุพพลภาพ จำนวนไม่น้อยกว่า 1 ใน 3 ของจำนวนกรรมการทั้งหมด เข้าร่วมเป็นกรรมการในคณะกรรมการวิสามัญพิจารณาร่างพระราชบัญญัติฉบับที่ประธานสภาผู้แทนราษฎรวินิจฉัยว่าเป็นร่างพระราชบัญญัติที่มีสาระสำคัญเกี่ยวกับบุคคลประเภทนั้น ๆ

ท่านผู้อ่านคงทราบกันดีอยู่แล้วว่า การตรากฎหมายขึ้นใช้บังคับโดยรัฐสภานั้น โดยปกติจะมีการตั้งคณะกรรมการขึ้น ไม่ว่าจะเป็คณะกรรมการเต็มสภา คณะกรรมการวิสามัญ หรือคณะกรรมการวิสามัญ เพื่อพิจารณาร่างพระราชบัญญัติต่างๆ ในรายละเอียด ซึ่งบุคคลที่จะได้รับการแต่งตั้งเป็นกรรมการนั้นมีข้อจำกัดแต่เพียงว่า ถ้าเป็นคณะกรรมการเต็มสภา กรรมการก็จะได้แก่สมาชิกทั้งหมดของสภานั้น ถ้าเป็นคณะกรรมการวิสามัญ กรรมการจะต้องแต่งตั้งจากสมาชิกของสภานั้นตามจำนวนที่กำหนด และถ้าเป็นคณะกรรมการวิสามัญ กรรมการจะต้องแต่งตั้งจากสมาชิกของสภานั้นและบุคคลภายนอกซึ่งมิได้เป็นสมาชิกของสภานั้น โดยที่ในกรณีนี้มิได้มีข้อจำกัดโดยเฉพาะว่าบุคคลภายนอกที่จะได้รับ

การแต่งตั้งนั้น ต้องมาจากที่ใด แต่คงเป็นเรื่องที่อยู่ในดุลพินิจของที่ประชุมสภานั้นที่จะพิจารณาว่าสมควรจะแต่งตั้งบุคคลใด ซึ่งโดยปกติก็จะเลือกเอาจากผู้มีความรู้ความสามารถหรือผู้ซึ่งเกี่ยวข้องกับเรื่องนั้นๆ ซึ่งในกรณีดังกล่าว ไม่มี ความแน่นอนว่าผู้ที่ได้รับการแต่งตั้งอาจจะเป็น “ผู้แทนองค์การเอกชน” หรือไม่ก็ได้ ดังนั้น เพื่อให้โอกาสแก่ผู้ซึ่งถือได้ว่าเป็นผู้มีส่วนได้เสียโดยตรง ที่จะได้เข้าไปมีส่วนสะท้อนให้เห็น ปัญหาและช่วยแก้ไขปัญหาหรือความต้องการของบุคคลเหล่านั้น หรือวางหลักเกณฑ์ที่เหมาะสม รัฐธรรมนูญฉบับนี้จึงเปิดโอกาสโดยการไว้โดยชัดเจนให้บุคคลเหล่านั้น ซึ่งได้แก่ เด็ก คนชรา และผู้พิการหรือทุพพลภาพ รวมถึงสตรีด้วยนั้น ได้เข้าไปหรือส่งตัวแทนของตนเข้าไปมีส่วนร่วมโดยตรงในการออกกฎหมายที่เกี่ยวกับเรื่องของตนด้วย

ที่มาของมาตรานี้ก็คล้ายคลึงกับมาตรา 53 ที่สตรีจำนวนหนึ่งมีส่วนผลักดันให้เกิดขึ้น ซึ่งในขั้นนี้นับได้ว่าเป็นเพียงก้าวแรกของการเข้าไปมีส่วนร่วมในการตรากฎหมายเท่านั้น แต่ส่วนที่สำคัญที่แท้จริงที่จะแสดงให้เห็นถึงความ สำเร็จของเรื่องนี้ หรือที่จะทำให้เกิดผลสมดังที่คาดหวังไว้ คือ “ผลงาน” ของผู้แทนองค์การเอกชนดังกล่าวได้เข้าไปเป็นปากเสียง หรือสะท้อนปัญหาที่แท้จริงของกลุ่มของตนได้หรือไม่

¹⁴รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย

มาตรา 190 การพิจารณาร่างพระราชบัญญัติที่ประธานสภาผู้แทนราษฎรวินิจฉัยว่ามีสาระสำคัญเกี่ยวกับเด็ก สตรี และคนชรา หรือผู้พิการหรือทุพพลภาพ หากสภาผู้แทนราษฎรมิได้พิจารณาโดยกรรมการเต็มสภา ให้สภาผู้แทนราษฎรตั้งคณะกรรมการวิสามัญขึ้นประกอบด้วยผู้แทนองค์การเอกชนเกี่ยวกับบุคคลประเภทนั้นมีจำนวนไม่น้อยกว่าหนึ่งในสามของจำนวนกรรมการทั้งหมด

เพียงใด หรือจะเป็นเพียงการทำเพื่อเป็น “เกียรติประวัติ” หรือ “ชื่อเสียง” ส่วนตนเท่านั้น

อนึ่ง ในข้อนี้ผู้เขียนใคร่ขอยกเป็นข้อสังเกตไว้ว่า “ผู้แทนองค์การเอกชนเกี่ยวกับบุคคลประเภทนั้น” ในที่นี้ อาจหมายถึงบุคคลใดก็ได้ ไม่จำเป็นต้องเป็นบุคคลประเภทนั้นๆ เอง เช่น ผู้แทนองค์การเอกชนเกี่ยวกับเด็ก ก็ไม่จำเป็นต้องเป็นเด็ก แต่เป็นผู้ใหญ่ที่ทราบปัญหาและเข้าใจถึงสภาพความต้องการของเด็กเป็นอย่างดีก็ได้ หรือผู้แทนองค์การเอกชนเกี่ยวกับคนพิการ ไม่จำเป็นต้องเป็นคนพิการ แต่ต้องเป็นคนที่เกี่ยวข้องเรื่องต่างๆ เกี่ยวกับคนพิการเป็นอย่างดี

ความห่วงใยและความหวังดีที่ถูกสร้างขึ้นเป็น “นามธรรม” ในรูปของบทบัญญัติมาตราต่างๆ ของรัฐธรรมนูญฉบับนี้ อาจถูกตั้งข้อสังเกตได้ว่าอาจบังเกิดผลเป็น “รูปธรรม” ได้ลำบาก เพราะอาจมีการ

บิดเบือนหรือปฏิเสธที่จะยอมรับหรือปฏิบัติตามบทบัญญัติต่างๆ นั้นได้อันจะมีผลทำให้ “ถ้อยคำ”

คงเป็นตัวหนังสือที่ชัดเจนแน่นอนที่อยู่แต่เพียงในหนังสือเท่านั้น ก็เป็นไปได้

ในเรื่องนี้ ผู้เขียนเข้าใจว่ารัฐธรรมนูญฉบับนี้ได้พยายามหาวิธีป้องกันหรือแก้ไขในระดับหนึ่งแล้ว โดยทางหนึ่งด้วยการบัญญัติรับรองและคุ้มครองไว้โดยชัดเจนในรัฐธรรมนูญฉบับนี้ และอีกทางหนึ่งก็โดยการบัญญัติ “กลไก” ที่เป็นการเปิดโอกาสให้ “ผู้เกี่ยวข้อง” สามารถใช้เป็นช่องทางทำให้สิ่งต่างๆ เหล่านั้นบังเกิดเป็นรูปธรรมขึ้นได้ ดังต่อไปนี้

1. บัญญัติรับรองและคุ้มครองไว้ในมาตรา 27¹⁵ ว่า สิทธิและเสรีภาพนั้นย่อมได้รับความคุ้มครองและผูกพันรัฐสภา คณะรัฐมนตรี ศาล และองค์กรอื่นของรัฐโดยตรงในการตรากฎหมายการใช้บังคับกฎหมาย และการตีความกฎหมายทั้งปวง ซึ่งเป็น

รัฐธรรมนูญฉบับนี้
ยังมีบทบัญญัติที่
เป็นการคุ้มครอง
สตรีเป็นการเฉพาะ
อีกด้วย เพราะเป็น
ที่ทราบกันดีว่า
ในสภาพความเป็น
จริง นับแต่โบราณมา
แม้จนปัจจุบันนี้
ยังมีสตรีจำนวน
หนึ่งที่ถูกกดขี่
ข่มเหง ทารุณ
หรือแม้แต่เอาเปรียบ
อยู่ตลอดเวลา

¹⁵รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย

มาตรา 27 สิทธิและเสรีภาพที่รัฐธรรมนูญนี้รับรองไว้ชัดเจน โดยปริยาย หรือโดยคำวินิจฉัยของศาลรัฐธรรมนูญ

การวางพื้นฐานเบื้องต้นให้เห็นเจตนารมณ์ของ รัฐธรรมนูญฉบับนี้ว่าต้องการให้สิ่งที่บัญญัติไว้นั้น บังเกิดผลในทางปฏิบัติขึ้นจริง ๆ

2. บัญญัติไว้ในมาตรา 29¹⁶ ว่าห้าม การจำกัดสิทธิและเสรีภาพของบุคคลที่รับรองไว้ในรัฐธรรมนูญนี้ แต่อย่างไรก็ดี ได้มีการกำหนด ข้อยกเว้นไว้ว่าการจำกัดสิทธิและเสรีภาพดังกล่าว อาจจะมีขึ้นได้ต่อเมื่อมีกฎหมายกำหนดไว้โดย เฉพาะ และกฎหมายนั้นก็จะต้องจำกัดสิทธิและ เสรีภาพได้เฉพาะเพื่อการที่รัฐธรรมนูญนี้กำหนด ไว้ และเท่าที่จำเป็นเท่านั้น แต่การจำกัดสิทธิ ดังกล่าวจะกระทบกระเทือนสาระสำคัญของสิทธิ นั้น ๆ ไม่ได้ ซึ่งข้อยกเว้นดังกล่าวนี้จะเห็นได้ว่า ทำได้ค่อนข้างลำบาก เพราะการจะจำกัดสิทธิและ เสรีภาพได้นั้น ถ้าเรื่องใดรัฐธรรมนูญฉบับนี้ ไม่ได้กำหนดไว้ให้ทำได้ ก็ย่อมไม่สามารถที่จะ ตรากฎหมายเพื่อจำกัดสิทธิและเสรีภาพเช่นนั้น ได้ ยิ่งไปกว่านั้น ตามวรรคสองของมาตรา 29 นี้เอง ได้วางเงื่อนไขที่สำคัญที่จะเป็นเครื่อง

ควบคุมการใช้อำนาจดังกล่าว โดยการกำหนด ให้กฎหมายที่จะจำกัดสิทธิและเสรีภาพเช่นนั้น จะต้องระบุบทบัญญัติแห่งรัฐธรรมนูญนี้ที่ให้อำนาจในการตรากฎหมายที่จะจำกัดสิทธิและ เสรีภาพดังกล่าวไว้ด้วย ซึ่งเงื่อนไขดังกล่าวนี้เอง จะเป็นการ “ปิดโอกาส” การบิดเบือนการใช้อำนาจ หรือการกล่าวอ้างลอย ๆ ในการใช้อำนาจอีกต่อไป และเงื่อนไขดังกล่าวนี้เองที่จะเป็นเครื่องชี้ถึง ความชอบด้วยรัฐธรรมนูญ เพื่อให้สาธารณชน สามารถตรวจสอบการใช้อำนาจของรัฐได้โดยง่าย อีกด้วย

3. บัญญัติคุ้มครองโดยการให้สิทธิผู้เกี่ยวข้องที่จะนำเรื่องให้ศาลรัฐธรรมนูญพิจารณาว่า กฎหมายในเรื่องนั้นขัดต่อรัฐธรรมนูญหรือไม่ชอบ ด้วยรัฐธรรมนูญ หรือไม่ (มาตรา 6¹⁷ ประกอบ กับมาตรา 264¹⁸) รัฐธรรมนูญได้เพิ่มช่องทาง ให้ประชาชนทั่วไปได้มีโอกาสหยิบยกประเด็นว่า บทบัญญัติของกฎหมายนั้นขัดต่อรัฐธรรมนูญ หรือบทบัญญัติของกฎหมายนั้นไม่ชอบด้วย

ย่อมได้รับความคุ้มครอง และผูกพันรัฐสภา คณะรัฐมนตรี ศาล และองค์กรอื่นของรัฐโดยตรงในการตรากฎหมาย การใช้บังคับ กฎหมายและการตีความกฎหมายทั้งปวง

¹⁶รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย

มาตรา 29 การจำกัดสิทธิและเสรีภาพของบุคคลที่รัฐธรรมนูญรับรองไว้ จะกระทำมิได้ เว้นแต่โดยอาศัยอำนาจตาม บทบัญญัติแห่งกฎหมายเฉพาะเพื่อการที่รัฐธรรมนูญนี้กำหนดไว้ และเท่าที่จำเป็นเท่านั้น และจะกระทบกระเทือนสาระสำคัญของ สิทธิและเสรีภาพนั้น มิได้

¹⁷รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย

มาตรา 6 รัฐธรรมนูญเป็นกฎหมายสูงสุดของประเทศ บทบัญญัติใดของกฎหมาย กฎ หรือ ข้อบังคับ ขัดแย้งหรือแย้ง ต่อรัฐธรรมนูญนี้ บทบัญญัตินั้นเป็นอันใช้บังคับมิได้

¹⁸รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย

มาตรา 264 ในการที่ศาลจะใช้บทบัญญัติแห่งกฎหมายบังคับแก่คดีใด ถ้าศาลเห็นเองหรือคู่ความโต้แย้งว่าบทบัญญัติ แห่งกฎหมายนั้นต้องด้วยบทบัญญัติมาตรา 6 และยังไม่มีความวินิจฉัยของศาลรัฐธรรมนูญในส่วนที่เกี่ยวกับบทบัญญัตินั้น ให้ ศาลการพิจารณาพิพากษาคดีไว้ชั่วคราว และส่งความเห็นเช่นนั้นตามทางการเพื่อศาลรัฐธรรมนูญจะได้พิจารณาวินิจฉัย

รัฐธรรมนูญ ขึ้นเพื่อให้มีการพิจารณาโดยศาลรัฐธรรมนูญได้ ซึ่งแต่เดิมจะทำได้ก็แต่เพียงโดยอาศัยช่องทางในทางศาลหรือหน่วยงานต่างๆ เท่านั้น แต่ปัจจุบันนี้ประชาชน (คู่กรณี) มีโอกาสที่จะได้รับความคุ้มครองหรือความเป็นธรรมมากขึ้นโดยใช้สิทธิของตนเอง

4. บัญญัติคุ้มครองโดยการให้ผู้ซึ่งถูกละเมิดสิทธิ สามารถใช้สิทธิทางศาลหรือยกขึ้นเป็นข้อต่อสู้ในศาลได้ (มาตรา 28¹⁹)

5. บัญญัติคุ้มครองโดยการให้สิทธิเสนอเรื่องราวร้องทุกข์ได้ตามที่กฎหมายบัญญัติ (มาตรา

61²⁰) ซึ่งในปัจจุบันนี้ก็คือการร้องทุกข์ต่อคณะกรรมการวินิจฉัยร้องทุกข์²¹ เพื่อขอให้ช่วยเหลือบรรเทาทุกข์ที่ได้รับจากการที่ได้รับความเดือดร้อนเสียหายหรืออาจจะเดือดร้อนหรือเสียหายจากการกระทำของเจ้าหน้าที่ของรัฐ ทั้งนี้ ตามพระราชบัญญัติคณะกรรมการกฤษฎีกา พ.ศ. 2522 (มาตรา 18²² และมาตรา 19²³)

จากบทบัญญัติต่างๆ ข้างต้นแสดงให้เห็นว่า ตามรัฐธรรมนูญฉบับนี้ ในวันข้างหน้าสตรีมีโอกาสได้รับความคุ้มครองมากขึ้น และสตรีมีโอกาสที่จะเข้ามามีส่วนร่วมหรือมีบทบาทในเรื่อง

ในกรณีที่ศาลรัฐธรรมนูญเห็นว่าคำโต้แย้งของคู่ความตามวรรคหนึ่งไม่เป็นสาระอันควรได้รับการวินิจฉัยศาลรัฐธรรมนูญ จะไม่รับเรื่องดังกล่าวไว้พิจารณาก็ได้

คำวินิจฉัยของศาลรัฐธรรมนูญให้ใช้ได้โดยคดีทั้งปวง แต่ไม่กระทบกระเทือนถึงคำพิพากษาของศาลอันถึงที่สุดแล้ว

¹⁹รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย

มาตรา 28 บุคคลย่อมอ้างศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์หรือใช้สิทธิและเสรีภาพของตนได้เท่าที่ไม่ละเมิดสิทธิและเสรีภาพของบุคคลอื่น ไม่เป็นปฏิปักษ์ต่อรัฐธรรมนูญ หรือไม่ขัดศีลธรรมอันดีของประชาชน

บุคคลซึ่งถูกละเมิดสิทธิหรือเสรีภาพที่รัฐธรรมนูญนี้รับรองไว้ สามารถยกบทบัญญัติแห่งรัฐธรรมนูญนี้เพื่อสิทธิทางศาลหรือยกขึ้นเป็นข้อต่อสู้คดีในศาลได้

²⁰รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย

มาตรา 61 บุคคลย่อมมีสิทธิเสนอเรื่องราวร้องทุกข์และได้รับแจ้งผลการพิจารณาภายในเวลาอันสมควร ทั้งนี้ ตามที่กฎหมายบัญญัติ

²¹ซึ่งผู้ที่ได้รับความเดือดร้อนเสียหายหรืออาจจะเดือดร้อนหรือเสียหายจากการกระทำของเจ้าหน้าที่ของรัฐ สามารถร้องทุกข์ “เป็นหนังสือ” ต่อคณะกรรมการวินิจฉัยร้องทุกข์ โดยจะไปร้องทุกข์ด้วยตนเอง หรือส่งคำร้องทุกข์ไปทางไปรษณีย์ได้ที่ สำนักงานคณะกรรมการกฤษฎีกา เลขที่ 3 ถนนพระอาทิตย์ ทำข้างวังหน้า กรุงเทพฯ 10200 หรือหากมีข้อสงสัยสามารถสอบถามรายละเอียดได้ที่โทรศัพท์หมายเลข 222-0206-9 หรือ 271-3855-6

²²พระราชบัญญัติคณะกรรมการกฤษฎีกา พ.ศ. 2522

มาตรา 18 บุคคลทุกคนย่อมมีสิทธิร้องทุกข์ต่อคณะกรรมการวินิจฉัยร้องทุกข์ได้ตามบทบัญญัติแห่งพระราชบัญญัตินี้ การร้องทุกข์ตามพระราชบัญญัตินี้ไม่เป็นการตัดสิทธิร้องทุกข์อันจะพึงมีได้ตามกฎหมายอื่น

ผู้ที่เป็นทหารหรือตำรวจ ถ้าจะร้องทุกข์อันเกี่ยวกับราชการทหารหรือตำรวจ ต้องปฏิบัติตามกฎหมายหรือกฎข้อบังคับว่าด้วยการนั้น

²³พระราชบัญญัติคณะกรรมการกฤษฎีกา พ.ศ. 2522

มาตรา 19 เรื่องร้องทุกข์ที่คณะกรรมการวินิจฉัยร้องทุกข์จะรับไว้พิจารณาได้ ต้องมีลักษณะดังต่อไปนี้

ที่จะมีผลกระทบต่อสิทธิและเสรีภาพโดยตรงของตนมากขึ้น ข้อที่ควรพิจารณาในขณะนี้และต่อไปข้างหน้าก็คือ ทำอย่างไรจึงจะให้สตรีได้ใช้โอกาสอันดีนั้น เข้าไปมีส่วนร่วมหรือสร้างบทบาทที่เหมาะสมและเป็นประโยชน์ไม่แต่เฉพาะในมวลหมู่สตรีด้วยกันเองเท่านั้น แต่ต้องให้เป็นไปเพื่อประโยชน์ต่อคนส่วนใหญ่ในสังคมของเรา และเพื่อพัฒนาสังคมและประเทศชาติของเราให้เจริญก้าวหน้ายิ่งขึ้นไป

ก่อนที่จะจบบทความขึ้นนี้ ผู้เขียนใคร่ขอกล่าวเป็นการส่งท้ายว่า การที่รัฐธรรมนูญนี้ได้ถูกจัดทำขึ้นจนสำเร็จและผ่านการพิจารณาจนมีผลใช้บังคับมาจนทุกวันนี้ ส่วนหนึ่งเป็นเพราะมีสตรีจำนวนหนึ่งที่ “อยู่เบื้องหลัง” และมีบทบาทที่สำคัญไม่ยิ่งหย่อนไปกว่าบทบาทของอีกหลายคนที่อยู่แถวหน้า แต่อย่างไรก็ดี สิ่งที่น่าชื่นชมที่สุดที่เป็นประจักษ์ต่อสายตาของทุกคนก็คือ แรงผลักดันอันสำคัญที่ทำให้บทบัญญัติใน

หลาย ๆ เรื่องที่เป็นประโยชน์ต่อสังคมได้บังเกิดขึ้นในรัฐธรรมนูญฉบับนี้ แรงผลักดันอันสำคัญที่ทำให้รัฐธรรมนูญฉบับนี้สามารถจัดทำจนสำเร็จลงได้ และแรงผลักดันอันสำคัญที่มีผลทำให้รัฐธรรมนูญฉบับนี้มีผลใช้บังคับ ซึ่งนับว่าเป็นเรื่องที่ยากมากนั้น เป็นเพราะความร่วมมือร่วมใจกันของทุกคนทุกหมู่ ทุกกลุ่ม ไม่ว่าจะ “หญิง” หรือ “ชาย” จึงทำให้ภารกิจที่ยากลำบากหรือสำคัญ ๆ เช่นนี้ หรือภารกิจที่สำคัญในเรื่องอื่น ๆ อีกหลายเรื่องสามารถสำเร็จลุล่วงได้ด้วยดีมาแล้ว สำหรับในอนาคต ผู้เขียนคาดหวังว่าบทบาทของสตรีที่ได้รับโอกาสมากขึ้นตามรัฐธรรมนูญนี้ นับได้ว่าเป็นการได้รับโอกาสที่ดีและที่สำคัญอีกขั้นหนึ่งในอันที่ทำให้สตรีซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของสังคมได้เข้าไปมีส่วนร่วมหรือมีบทบาทมากขึ้นในการสร้างประโยชน์ให้กับสังคมโดยรวมต่อไป

-
- (1) เป็นเรื่องที่มีผู้ร้องทุกข์ได้รับความเดือดร้อนหรือเสียหายหรืออาจจะเดือดร้อนหรือเสียหายโดยมิอาจหลีกเลี่ยงได้และ
  - (2) ความเดือดร้อนหรือความเสียหายตาม (1) นั้น เนื่องมาจากเจ้าหน้าที่ของรัฐ
    - (ก) ละเลยต่อหน้าที่ตามที่กฎหมายกำหนดให้ต้องปฏิบัติ
    - (ข) ปฏิบัติหน้าที่ดังกล่าวล่าช้าเกินสมควร
    - (ค) กระทำการนอกเหนืออำนาจหน้าที่ หรือขัดหรือไม่ถูกต้องกฎหมาย
    - (ง) กระทำการไม่ถูกต้องตามขั้นตอนหรือวิธีการอันเป็นสาระสำคัญที่กำหนดไว้สำหรับการนั้น
    - (จ) กระทำการโดยมิสุจริตหรือโดยไม่มีเหตุผลอันสมควร

ความใน (2) (ง) และ (จ) จะใช้เมื่อใดกับหน่วยงานของรัฐใด ให้เป็นไปตามที่กำหนดในกฎกระทรวง